

УДК 271.222-722.525-75(477.53)«19/20»

DOI <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2025.35.330982>

ОЛЕКСІЙ ГУРА

ORCID: 0000-0003-1830-5307

ЮРІЙ ВІЛЬХОВИЙ

ORCID: 0000-0003-2313-5197

РОМАН СІТАРЧУК

ORCID: 0000-0003-0280-6844

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ОСВІТНЯ ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОТОЄРЕЯ ПЕТРА МАЗАНОВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджується освітня та педагогічна діяльність протоєрея Петра Івановича Мазанова у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Уперше комплексно розглянуто його участь в організації та адмініструванні духовної та світської освіти в Полтавській губернії як члена правління Полтавського духовного училища, законовчителя ряду освітніх установ (Полтавського інституту шляхетних дівчат, повітового, реального, міського училищ, Маріїнської жіночої гімназії), члена Ради жіночого єпархіального училища та активного учасника єпархіальних з'їздів.

З'ясовано вплив діяльності П. Мазанова на морально-релігійне виховання учнів, його ініціативи з удосконалення освітнього процесу, розвитку матеріальної бази закладів, введення нових дисциплін (спів, малювання, креслення), турботу про дисципліну та житлові умови вихованців. Акцентовано увагу на його ролі як автора навчальних посібників із Закону Божого, які використовувалися в навчальних програмах духовних і світських закладів. Простежено педагогічні принципи священика, зокрема через його звернення до учениць, публікацію повчань. Розкрито ідеї протоєрея щодо значення освіти для духовного розвитку особистості та збереження традиційних християнських цінностей.

Ключові слова: Мазанов, протоєрей, священник, освіта, інститут, гімназія, семінарія, училище, рада, правління, повчання, виховання

Постановка проблеми, її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. В умовах сучасного переосмислення історико-культурної спадщини України та пошуку моделей інтеграції духовно-моральних цінностей у систему освіти особливої актуальності набуває вивчення діяльності окремих персоналій. Однією із малодосліджених, проте вагомих постатей у цьому контексті є протоєрей Петро Іванович Мазанов. Його освітня та педагогічна діяльність у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття мала значний вплив на розвиток духовної та світської освіти Полтавської губернії, проте, на жаль, у науковій літературі відсутнє цілісне, комплексне дослідження постаті П. Мазанова як діяча. Згадки мають фрагментарний характер і не розкривають значення його освітньої та педагогічної діяльності. Залишаються маловідомими участь протоєрея в адмініструванні закладів освіти, ініціативи з удосконалення освітнього процесу, впровадження нових предметів, зусилля щодо поліпшення морального виховання молоді та написання навчальних посібників із Закону Божого.

Таким чином, існує необхідність системного аналізу педагогічної та просвітницької діяльності Петра Мазанова, наукове осмислення якої дозволяє доповнити наявні наукові розвідки щодо розвитку духовної та світської освіти Полтавщини, проаналізувати потенціал релігійної педагогіки в сучасних умовах. Розв'язання цієї проблеми пов'язане з актуальними науковими завданнями вивчення історії освіти, розвитку української педагогічної думки, а також з практичними питаннями впровадження морально-духовного виховання у навчальний процес.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Участь православного духовенства в освітньому процесі другої половини ХІХ – початку ХХ століття є важливою сторінкою в історії освіти і соціальної діяльності церкви. Водночас, освітня та педагогічна діяльність духовенства Полтавщини, і зокрема протоєрея П. Мазанова, залишається недостатньо освітленою в науковій літературі.

Значний унесок у вивчення релігійного життя тогочасної Полтавщини зробив дослідник І. Павловський. У його біографічному словнику «Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители» (Павловский, 1914) подано стислі характеристики окремих представників духовенства та громадських діячів, проте відомості про П. Мазанова там відсутні. Водночас, у його праці «К истории Полтавской епархии: Исторические и бытовые очерки, заметки и переписка. По архивным данным» міститься цінна інформація щодо розвитку духовної освіти, організації церковного управління, діяльності монастирів, культового будівництва, взаємин із місцевою адміністрацією та благодійності.

Особливо важливими, в контексті дослідження, є розділи, присвячені Полтавській духовній семінарії, матеріальному забезпеченню духовенства, статистиці церковного життя та взаємодії духовенства з органами освіти. Проте характеристика освітньої та педагогічної діяльності власне протоєрея П. Мазанова безпосередньо не подана (Павловский, 1916).

Цінним доповненням до нашої розвідки є праця В. Бучневича «Записки о Полтаве и ее памятниках» (Бучневич, 1902). У ній у структурованому вигляді представлено історію міста, перелік духовних осіб, закладів освіти, храмів, біографічні відомості про діячів Полтави. Автор надає фактичні відомості про структуру церковної освіти, згадує низку праць П. Мазанова.

Стислий історичний огляд Полтавської губернії та єпархії, відомості про заклади освіти, кількість учнів, а також інформацію про генерал-губернаторів та історичні пам'ятки знаходимо у роботі П. Бодянского «Памятная книжка Полтавской губернии на 1865 год» (Бодянский, 1865). Вона містить статистичні й довідкові матеріали, які мають важливе значення для вивчення освітньої мережі регіону.

На особливу увагу заслуговує праця самого протоєрея Петра Івановича Мазанова «Полтавский институт благородных девиц, 1818–1898» (Мазанов, 1898). У ній детально висвітлено етапи становлення інституту, систему його управління, освітні правила, структуру викладання Закону Божого, характеристику викладацького складу, деякі довідки про протоєреїв тощо.

Важливими у теоретичному контексті вивчення зазначеної проблеми є дисертаційні дослідження С. Федоренко, Г. Степаненко, Т. Фазан та І. Петренко, де зосереджені загальні аспекти просвітницької, благодійної, соціальної діяльності духовенства, функціонування церковнопарафіяльних шкіл, монастирської освіти тощо (Федоренко, 2008, Степаненко, 2002, Фазан, 2020, Петренко, 2008).

Таким чином, попри наявність окремих згадок про протоєрея Петра Івановича Мазанова в церковно-історичній, краєзнавчій літературі, вони не виходять за межі фрагментарних біографічних довідок або побіжних згадок у дослідженнях, присвячених Полтавській єпархії чи освітнім установам регіону. Системне, комплексне дослідження його особистісних якостей, пастирської, педагогічної та освітньої діяльності на сьогодні відсутнє. Це визначає потребу у спеціальному розгляді постаті П.І. Мазанова в контексті церковно-освітнього життя Полтавщини другої половини XIX – початку XX століття.

Метою статті є висвітлення основних напрямів освітньої та педагогічної діяльності протоєрея Петра Івановича Мазанова та визначення його ролі у формуванні культурно-православних цінностей на Полтавщині у другій половині XIX – на початку XX століття.

Викладення основного матеріалу дослідження. У другій половині XIX – на початку XX століття православному духовенству відводилася особлива роль у реалізації державної ідеології та духовно-моральному вихованні суспільства. Виконуючи не лише релігійні, а й соціальні функції, священнослужителі здійснювали активну просвітницьку діяльність, сприяли вихованню населення в дусі вірності православній церкві й традиційним цінностям. Через мережу церковнопарафіяльних шкіл, проповіді та участь у громадському житті духовенство виконувало місію регулятора морально-етичних норм, які б відповідали ідеалам тогочасної офіційної державної політики.

Незважаючи на офіційно визначені завдання, що впливали із державної ідеології, приходське духовенство значною мірою зосереджувалося на вирішенні насамперед регіональних проблем та завдань. Воно більш гнучко реагувало на поточні питання своїх прихожан, сприяло забезпеченню духовної, освітньої та соціальної підтримки громади. У цьому контексті особливої ваги набувала діяльність священнослужителів, які активно взаємодіяли з місцевими закладами освіти різних рівнів, що діяли на території єпархії: були тісно інтегровані до їхньої роботи, брали активну участь у освітньому процесі та адміністративно-управлінській діяльності навчальних установ.

Одним із головних напрямів їхньої роботи було викладання Закону Божого, який розглядався не лише як окремий предмет, але і як основа морального та духовного виховання учнів. Релігійна освіта займала центральне місце у навчальних програмах, що підкреслювало роль церкви у формуванні моральних засад суспільства.

Окрім педагогічної діяльності, представники місцевого духовенства активно залучалися до роботи в радах і правліннях, що існували в єпархії та створювалися при освітніх закладах. Їхня участь в управлінських структурах дозволяла здійснювати контроль за освітнім процесом та сприяла розвитку шкільної мережі в єпархії тощо.

Протоєрей Петро Іванович Мазанов відомий як богослов, церковний історик та педагог. Походив він із дворянського роду, ріс та виховувався у сім'ї священника Івана Никифоровича Мазанова. Свою адміністративно-педагогічну діяльність розпочав 6 жовтня 1867 року як член Правління Полтавського духовного училища (ПЕВ, 1867, № 21, с. 781). Цей заклад було засновано у 1818 році для підготовки єпархіальних служителів нижчого рангу. До 1876 року училище розміщувалося у двох приміщеннях біля Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря (Бучневич, 1902, с. 308-310). Як установа для підготовки осіб, яким передбачено вступ до семінарії, училище перебувало в тісному контакті з духовною семінарією. Утримувалося за кошти духовенства єпархії і знаходилося у підпорядкуванні єпархіального архієрея під загальним керівництвом Святійшого Синоду.

Правління Полтавського духовного училища було відкрито 5 листопада 1867 року. До його складу увійшли: голова правління – ректор училища протоєрей Данило Юзефович; члени правління: інспектор училища Ксенофонт Добровольський, протоєрей Йосип Діателович та священник Петро Мазанов (за обранням від духовенства і за вибором правління – на підставі § 34 статуту), вчитель Григорій Каневський (ПЕВ, 1867, № 23, с. 839).

Діяльність Правління визначалося новим Статутом духовних училищ та семінарій, прийнятим 14 травня 1867 року. Відповідно до Статуту, отримати початкову релігійну освіту тепер могла будь-яка особа православного віросповідання. Статут визначав функції училищного правління, які тепер значно обмежувалися. Зокрема, у віданні правління перебували лише навчально-виховні та економічні питання. До складу правління входив наглядач, його помічник, один вчитель (обирався тим самим правлінням) та два члени від духовенства. Представники від духовенства обиралися на окружному з'їзді строком на 3 роки та затверджувалися єпархіальним архієреєм. Усі викладачі закладу могли брати участь у роботі Правління лише у виняткових випадках: під час обговорення особливо важливих питань щодо навчально-виховного процесу. Викладач володів правом дорадчого голосу та можливістю вимагати занесення до журналу його особливої думки.

Значну увагу П. Мазанов приділяв моральному вихованню учнів Полтавського духовного училища. Зокрема його хвилювало недотримання етичних норм поведінки вихованців закладу, які проживали на квартирах. Якщо поведінку учнів, що навчалися за казенний кошт і які мешкали на території закладу, можна було хоч трохи контролювати, то виховний нагляд за квартирантами був практично неможливим. «Оглядаючи 4-го та 6-го грудня 1867 року квартири учнів, – доповідав колегам Петро Іванович, – я знайшов у них низку недоліків та незручностей, які надзвичайно погано впливають на моральне та фізичне здоров'я вихованців. Там немає за ними ніякого нагляду. Учні майже не займаються своєю справою. Старшокласники не мають на них ніякого впливу, бо вони, в силу своєї малорозвиненості, не можуть розумно оберігати моральність увічених їм вихованців... На квартирах для дітей немає жодної інструкції, тому вони зловживають вільним часом. Відвідуючи квартири о 7-й годині вечора, я застав багатьох учнів, які не вивчили уроків, але лягли спати. Незважаючи на досить високу вартість проживання – 50–60 крб на рік, переважна більшість квартир тісні і неприбрані, діти сплять по двоє на одному ліжку, що розвиває у них згубні пороки» (ПЕВ, 1902, №5, с. 234-235).

Члени Правління училища погодилися з П. Мазановим зауваживши, що моральна атмосфера сімейного життя і домашній побут більшості квартироутримувачів не завжди сприяли правильному вихованню учнів. Бідно облаштовані й часто брудні приміщення, грубі звичаї господарів, повна неможливість ізолюватися для занять своєю справою, невігластво, згубні приклади пияцтва та розгулу були непривабливими сторонами приватних помешкань. Єдиним виходом із такої ситуації, на думку членів Правління, було будівництво гуртожитку для вихованців закладу (ПЕВ, 1902, №5, с. 236).

Питання будівництва нових приміщень для закладу було пріоритетним для Правління училища упродовж кількох років. Вирішення цієї проблеми взяв під особистий контроль єпископ Іоан. 30 квітня 1868 року члени Правління протоєрей Йосип Діателович та священник Петро Мазанов черговий раз підготували спеціальну записку про непридатність приміщень закладу на території монастиря. «Якщо училище буде і надалі тут розміщуватися, то необхідно перебудувати головний корпус монастиря, збільшити його для додаткового розміщення учнів, училищного правління та лікарні». Крім перебудови приміщення священники пропонували облаштувати новий флігель для гуртожитку та керівництва, збудувати лазню та сарай для дров та дерев'яного посуду (ПЕВ, 1876, №22, с. 842-847). На думку авторів доповідної записки, переведення училища в місто було найбільш нагальною потребою, вирішення якої мало безпосередньо впливати на стан усього закладу (ПЕВ, 1902, № 9, с. 422-426).

18 вересня 1870 року відбулося засідання Полтавського училищного окружного з'їзду, де заслухали повідомлення від в.о. наглядача Полтавського духовного училища про важливе значення служіння членів Правління від духовенства округу, обраних три роки тому. Окрім цього, учасників було поінформовано про складну фінансову ситуацію закладу, винесено подяку єпископу за пожертвування 2000 крб на облаштування церкви при училищі. У зв'язку з тим, що на членів Правління було додатково покладено обов'язки в Комісії з устрою Полтавського духовного училища, більшістю голосів (22 проти 6) постановили: «...на знак поваги духовенства Полтавського училищного округу до праці членів правління від духовенства, надати їм винагороду у розмірі 100 крб кожному на рік. Ці кошти збиралися у такий спосіб: від кожного священника 40 коп., диякона 20, дяка та паламаря – по 5 коп.. Гроші передавалися через благочинних у два терміни: 1-го січня і 1-го липня. Далі кошти направлялися до Правління Полтавського духовного училища для виплат членам від духовенства» (ПЕВ, 1870, № 24, с. 833-834).

На З'їзді більшістю голосів переобрали членами Правління священника П. Мазанова та протоєрея Й. Діателовича. Далі йшла відповідна резолюція єпархіального архієрея (ПЕВ, 1870, № 24, с. 833-836).

У травні 1873 року відбувся черговий з'їзд духовенства Полтавського училищного округу. Основним питанням порядку денного було вирішення проблеми фінансування нового приміщення Полтавського духовного училища. Також члени з'їзду ухвалили: висловити щиру вдячність колишньому голові З'їзду та членам училищного правління від духовенства, Й. Діателовичу і П. Мазанову, за сумлінне виконання

ними своїх обов'язків (ПЕВ, 1873, № 13, с. 316). На цьому з'їзді були присутні 30 делегатів, які обрали голову – священика Іларіона Комарецького, секретаря – священика Дмитра Сокологорського. За пропозицією голови з'їзду були обрані члени училищного правління: священик Ілля Курдинівський (21 «За» і 9 «Проти»), священик Петро Мазанов (20 «За», 10 «Проти»), кандидати священик Михайло Кандиба (17 «За», 13 «Проти») та священик Орест Сребницький (17 «За», 12 «Проти», один відсутній).

На засіданні з'їзду 4 вересня 1873 року були присутніми 31 делегат. Першим питанням порядку денного був виступ П. Мазанова про закінчення в цьому році терміну трикопійного збору з душі на облаштування духовного училища. Священик зауважив, що необхідної суми для потреб закладу не вистачає. Враховуючи ці обставини, Петро Іванович запропонував пролонгувати збір у 1874 році. Рекомендація священика була внесена до постанови з'їзду. 20 вересня 1873 року архієрей видав резолюцію за № 4281: «Продовжити трикопійний церковний збір на облаштування училища, відповідно до кількості осіб у приході у 1874 році (ПЕВ, 1873, № 22, с. 738-744).

Наступний з'їзд запланували на 22 січня 1874 року. Проте, у зв'язку із нагальною потребою будівництва нового приміщення для духовного училища, в екстреному порядку представники зібралися 19 грудня 1873 року. На ранковому засіданні вирішували кадрові питання, пов'язані з обранням членів правління закладу. Замість виконувача обов'язків наглядча Сергія Боровського вимушено обрали диякона Григорія Лісовського (не було відповідного кандидата з вищою академічною освітою). За невідомими нам причинами Петро Мазанов відмовився балотуватися до правління. На вечірньому засіданні П. Мазанов разом із священиком Іллею Курдиновським запропонували зборам висловити вдячність С. Боровському за службу (ПЕВ, 1874, № 3, с. 83-86). Ймовірно за все, на засіданні мова йшла про благочинного Кобеляцького повіту протоієрея Сергія Боровського.

19 серпня 1874 року відбувся черговий з'їзд духовенства Полтавського училищного округу, де Петра Мазанова таємним голосуванням було обрано кандидатом (15 «За», 10 «Проти»). На ранковому засіданні було визнано незадовільним збір на облаштування бібліотеки духовного училища. У зв'язку з цим архієрей видав резолюцію про невідкладний внесок коштів у розмірі 10 коп від кожної церкви на бібліотеку закладу (ПЕВ, 1874, № 19, с. 495-497). Для прискореного вирішення будівництва нового приміщення для училища у 1874 році до складу будівельної Комісії додатково включили чотирьох осіб. До її складу входив і П. Мазанов (ПЕВ, 1876, № 22, с. 858).

У 1876 році багаторічні труднощі з будівництвом нового приміщення для духовного училища були вирішені. На травневому з'їзді П. Мазанов вручив урочисту подяку єпископу Іоану за турботу у вирішенні цього питання (ПЕВ, 1876, № 20, с. 386).

Училище мало 2 1/2 поверхи; довжину 34 сажні (72,4 м), ширину – 8 2/3 (18,4 м). Будівництво споруди і церкви разом із усім начинням вартувало 118265 крб. 15 коп. (Бучневич, 1902, с. 310). За призначенням Священного Синоду відбулася ревізія нової будівлі. За її результатами приміщення було визнано придатним до використання, і 227 осіб у вересні 1876 року розпочали навчання на новому місці.

У приміщенні флігеля нового училища певний час розміщувалася лікарня для учнів. До цього її не було взагалі, і хворі вихованці змушені були їздити на лікування додому або лягали до місцевої богодільні за окрему плату. Учні, що навчалися за казенні кошти, могли лікуватися при духовній семінарії. У травні 1878 року Правління училища доручило комісії у складі архітектора Ніценка (ймовірно харківський архітектор Федір Ніценко – *авт.*) та священиків Миколи Кузнецького й Петра Мазанова оглянути лікарню і зробити відповідний висновок. Після огляду приміщення комісія визначила, що кладка фундаменту лікарні незадовільна і не дозволяє побудувати над нею другий поверх. Далі було запропоновано звести третій поверх над функціонуючим головним училищним будинком і у ньому розмістити хворих.

Одночасно з цим комісія порушила проблему облаштування їдальні та буфету в підвальному поверсі головного училищного будинку, а також продажу під монастирем землі, що належала Полтавському духовному училищу. Питання продажу будівель та місця під монастирем Правління училища схвалило. Пропозицію ж комісії про добудову третього поверху для лікувальної мети – відхилило. Натомість Правління рекомендувало облаштувати лікарню окремо від головного приміщення (ПЕВ, 1902, № 13, с. 610-612). Щодо проблеми розширення учнівських приміщень за рахунок облаштування підвального поверху під іншою частиною будівлі училища, вирішено врахувати висновок архітектора. Відповідно до нього, фундамент основи було укладено на різній глибині, адже робота з облаштування підвалу складна та небезпечна і не могла гарантувати збереження цілісності будівлі.

26 травня 1878 року, у відповідь на прохання Правління про будівництво лікарні, делегати від духовенства журнальним визначенням постановили влаштувати лікарню не менше, як на тридцять п'ять ліжок, окремо від головного будинку. На її будівництво та переробку флігеля (де вона розміщувалася) вирішили використовувати цеглу зі старого приміщення училища. На покриття інших витрат «визначили одноразовий двокопійчаний збір з кожної особи чоловічої статі з усіх храмів училищного округу, починаючи з вересня 1878 року. 2 липня 1879 року був затверджений план на будівництво у дворі училища двоповерхового будинку лікарні. Пізніше на першому поверсі були розміщені спальні кімнати для учнів 2-го класу та квартира наглядча. У лютому 1881 року лікарня була збудована підрядником

купцем Адріаном Каченовим. Загальна вартість робіт складала 35435 крб. 29 коп.» (ПЕВ, 1902, № 13, с. 612).

Як член училищного правління П. Мазанов піклувався про фінансові можливості закладу. Так, у своїй записці на з'їзді він запропонував збільшити трикопійний збір до 4 коп. Свою позицію він обґрунтував необхідністю створення паралельного відділення у другому класі та покриття витрат на запровадження в училищі навчання із музики, малювання, креслення та співу для розвитку в учнів естетичних цінностей (ПЕВ, 1877, № 22, с. 657-659).

16 жовтня 1877 року П. Мазанов був запрошений на урочисте відкриття нового приміщення Полтавської духовної семінарії. Архирей Іоан спочатку освятив новий престол і церкву, а потім здійснив першу літургію в семінарському храмі. «Після завершення урочистостей гості о третій годині дня, пішли до гімнастичної зали, де на них чекала закуска з більш-менш одухотвореними тостами» (ПЕВ, 1877, № 23, с. 1017-1023).

З'їзд духовенства Полтавського училищного округу 17 січня 1879 року, ймовірно за все, був останнім для П. Мазанова. На зборах йому та протоєрею Миколі Кузнецькому висловили подяку за службу, а архієрей видав резолюцію: «Дякую моїм отцям та братіям, Божого Вам благословення» (ПЕВ, 1879, № 4, с. 63). Проте після призначення у 1880 році Петра Івановича Полтавським міським благочинним він продовжував відігравати значну роль у правлінні Полтавського духовного училища. Зокрема, у своєму звіті за 1879–1880 роки Правління відзначило, що священник П. Мазанов надав на потреби лікарні 295 крб 8 коп. (ПЕВ, 1880, № 15, с. 323). У 1884 році від церков та притчів його округу – 323 крб. 61 коп., в тому числі 86 крб. 41 коп. від продажу «венчиків» (ПЕВ, 1884, № 14, с. 340).

Тогочасне духовенство передовсім спрямовувало зусилля на благовінне здійснення таїнств та всіх духовних потреб, чітко та виразне виголошення релігійних текстів на богослужінні, формування релігійно-морального настою прихожан та священників. Проте на перше місце виходили звичайні «земні» проблеми. Зазвичай, на зборах першочергово розглядалися питання обрання канцеляристів та документознавців, визначення місця та часу наступних з'їздів, кандидатур делегатів, порядок подання благочинному певної документації, вчасність та розмір внесків від приходів тощо. Так, 21 вересня 1883 року міський благочинний Петро Мазанов на черговому з'їзді подав доповідну про те, що законовчитель Полтавської класичної гімназії священник Дмитро Щедродаров не тільки не сплачує гроші, а й взагалі відмовляється робити внески на збільшення платні наглядачу училища та вчителю музики (ПЕВ, 1884, № 7, с. 135-142).

У першій половині XIX ст. у Полтавській губернії актуальною була проблема розвитку освіти серед дівчат дворянського походження. Вона частково була вирішена відкриттям 12 грудня 1818 року Полтавського інституту шляхетних дівчат. До того часу дворянок навчали лише в приватних пансіонатах княгинь Варвари Рєпніної та Парасковії Кочубей.

У другій половині XIX ст. за клопотанням викладача російської мови Полтавського кадетського корпусу Миколи Ільєшевича в Полтаві було утворено Маріїнську жіночу гімназію (Павловский, 1914, с. 174). Вона була заснована 15 червня 1860 року чи 16 серпня 1860 року. Це був заклад середньої освіти для дівчат. Він підпорядковувався Відомству установ Російської імператриці Марії Олександрівни. Подібні заклади були відкриті і в інших містах імперії: Катеринославі, Маріуполі, Одесі, Харкові, Херсоні тощо (Чуприна <https://tinyurl.com/59d7vznz>).

У 1863 році заклад було перейменовано на Маріїнське жіноче училище 1-го розряду. У 1865 р. воно перемістилося до приміщення чоловічої гімназії. За клопотанням опікунки жіночої гімназії, дружини таємного радника Ольги Заборинської, у 1881 році це приміщення перейшло у власність Маріїнської гімназії. 24 травня 1870 року заклад перетворено на семикласну жіночу гімназію, а у 1880 році – відкрито 8-й додатковий педагогічний клас (Бучневич, 1902, с. 317).

У 1881 році у цьому закладі освіти навчалось 450 учениць. Піклувальниками гімназії були: Сергій Кочубей (дійсний статський радник), Григорій Галаган, Олександр Абаза (повітовий предводитель). За ініціативою останнього, полтавською міською думою було зібрано кошти у розмірі 858 крб і засновано іменну стипендію для учениць гімназії (Павловский, 1914, с. 111).

Значний вплив на освітній і культурний розвиток Полтавської губернії мала просвітницька та благодійна діяльність педагогів названої гімназії, зокрема священнослужителів, які працювали у закладах освіти. Серед викладачів «Закону Божого» Маріїнської гімназії числилися: протоєрей Микола Думитрашко, священники: Микола Кузнецький, Федір Радзиевський, Петро Мазанов та диякон Софроній Горонович (Список., 1864, с. 30). До обов'язків педагогів-священників входило вивчення з вихованками молитов, священної історії, пояснення богослужіння, короткий катехізис. У 1871 році серед викладачів «Закону Божого» було лише троє священнослужителів: Петро Мазанов, Микола Кузнецький та Федір Радзиевський. Вони також входили до педагогічної ради закладу (Список., 1871, с. 42). П. Мазанов був викладачем цієї гімназії і у 1876–1879 роках (Список., 1876-1879).

Вагому роль у розвитку особистості П. Мазанов надавав трудовому вихованню. Так, у своєму зверненні до учениць гімназії перед початком 1872 навчального року він зазначав: «Ніщо і нікому не дається без праці. Все можна досягнути нею. Достатньо лише білого погляду на людське життя, щоб у цьому

переконатися» (ПЕВ, 1872, № 18, с. 664). На його переконання, достатньо поглянути на землероба, ремісника, науковця чи службовця, щоб зрозуміти, що усі вони виконують свою справу тільки постійною і чесною працею. «Працуйте ж і ви! – закликав протоєрей Петро. – Не лякайтеся посиленої праці! Вона не віднімить здоров'я. Не лінуйтеся, бо це шкодить тілу та душі, сприяє пустим розвагам, згубним звичкам і вадам. Не бійтеся праці! Вона дарує внутрішнє задоволення і щастя. Трудіться з терпінням і любов'ю, з повною серйозністю і повагою до справи своєї освіти» (ПЕВ, 1872, № 18, с. 664). Після завершення навчання П. Мазанов звертався до вихованок із такими словами: «Любіть земних ваших батьків, поважайте і слухайтеся їх... Любіть ваших братів і сестер, виявляйте взаємну турботу... Бійтеся легковажності та непостійності. Прощайте, будьте здорові та щасливі. Завершуючи навчання, несіть почуття вдячності до закладу, в якому ви здобули освіту. Побажайте йому процвітання, адже в цьому наше спільне благо...» (ПЕВ, 1873, № 12, с. 318-321).

Законовчителя П. Мазанова турбувала доля випускниць Маріїнської жіночої гімназії. «У подальшому ставтеся серйозно до Вашої освіти. Не наслідуйте тих, хто з неї хочуть зробити лише насолоду для фальшивих почуттів, фантазії та світських вдач, – повчав протоєрей Петро. На його думку, не варто тішити себе порожніми ілюзіями... які віддаляють жінку від її прямих обов'язків – бути щастям та життям сім'ї, першою вихователкою чистої дитячої душі...» (ПЕВ, 1877, № 11, с. 432).

У 1887 році вийшло четверте видання книги «Керівництво до вивчення Православної Християнської Віри» Петра Мазанова. Це був навчальний посібник для середніх чоловічих і жіночих навчальних закладів, який опублікували в м. Вінниця. Придбати книгу можна було на квартирі протоєрея Петра та в книгарні Богоявленського, коштом 80 коп. Посібник був офіційно дозволений Навчальним Комітетом при Святішому Синоді для використання при вивченні православного Катехізису (ПЕВ, 1887, № 12, с. 468).

У 1901 році протоєрей звертався з клопотанням до митрополита Київського і Галицького Феоноста про включення цього посібника до програми духовних та світських навчальних закладів Київської єпархії. Пізніше у «Київських єпархіальних відомостях» було оприлюднено схвальну відповідь на це звернення (Київські єпархіальні відомості, 1901, № 22, с. 525).

У 1864 році П. Мазанов був законовчителем Полтавського однокласного міського приходського (парафіяльного) училища, яке було засноване у 1833 році. Усі предмети (церковний спів, письмо, арифметику та читання), крім Закону Божого, учням упродовж року викладав Костянтин Іванович Бобрицький. Закон Божий не був відокремлений від інших дисциплін. Він мав широкі міжпредметні зв'язки зі згаданими курсами. Власне, Закон Божий був основним предметом і стояв на першому місці у програмі навчання. З нього розпочинався навчальний рік, а тривалість канікул залежала від річного кола православних свят.

На утримання парафіяльного училища виділялося 2478 крб. 50 коп. із міського бюджету (Список., 1864, Бучневич, 1902, с. 314). Загалом у Полтавській губернії, «станом на 1864 рік, нараховувалося 15 таких закладів із загальною кількістю учнів 453. Переважну більшість здобувачів освіти, майже 50 %, складали дворяни, 5 % – діти духовенства, решту – представники інших станів. Середня вартість утримання учнів складала 212 крб 29 коп. на рік, а навчання – 7 крб.» (Бодянский, с. 213). Розміщувалося училище у громадському будинку.

Загалом питання освіти в церковно-приходських школах були на особливому контролі в єпархії. Це було пов'язано із цілою низкою внутрішньополітичних подій імперії другої половини XIX століття. Відміна кріпацтва у 1861 році зумовила значні соціально-політичні катаклізми та виклики в середині імперії. Поява ліберально налаштованих революційних мас, розвиток сектантства та відсутність кваліфікованих робітників, які б забезпечували розвиток промисловості та аграрного виробництва, вимагали удосконалення народної освіти. По суті ліберальні реформи та їхня незавершеність безпосередньо тисли на самодержавство. Саме ці виклики впливали на розвиток церковно-приходських шкіл, які б, за задумом, мали стати рушієм освітньої реформи без значних фінансових витрат. Основний тягар лягав на духовенство, яке стало джерелом безкоштовних учительських кадрів. Державі не треба було витрачати кошти на будівництво нових шкіл. Заклади освіти повинні були відкриватися у церковних будинках чи інших безкоштовних приміщеннях при приходах.

Будучи полтавським благочинним, П. Мазанов слідував за мережею таких шкіл. Так, у своєму рапорті № 98 від 25 листопада 1882 року він інформував про утворення церковно-приходської школи. «З жовтня у с. Головачі при Вознесенському храмі було відкрито освітній заклад. Навчанням грамоти та письма займався священник Басович. У закладі навчалось 13 осіб: 11 хлопців та 2 дівчини» (ПЕВ, 1882, № 24, с. 535).

З метою популяризації освіти в Полтавській єпархії використовували практику відвідування шкіл вищим православним духовенством та почесними гостями. Зокрема, у травні 1894 року владика Іларіон відвідав випускний екзамен церковно-приходської школи при Сампсонівському храмі. Серед почесних гостей були: настоятель Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря архімандрит Віталій, економ архієрейського дому архімандрит Феодосій, почесна блюстителька єпархіального жіночого училища та опікунка зразкової школи при ньому Катерина Котельникова, начальниця єпархіального жіночого училища Варвара Андріївська, кафедральний протоєрей Микола Уралов, директор Полтавської

психіатричної лікарні Олександр Мальцев із дружиною, законовчитель Полтавського інституту шляхетних дівчат протоєрей Петро Мазанов, родина полтавців Небольсіних, кілька осіб міського купецтва, батьки деяких учнів – загалом понад сорок осіб.

Про специфіку випускного екзамену в церковно-парафіяльній школі можемо говорити за його результатами. Зокрема, усі присутні переконалися у ерудизмі випускників із цілої низки предметів. Найкращі результати діти виявили з «Закону Божого». «Вони чітко і впевнено читали молитви, правильно перекладали їхній зміст та передавали загальний сенс. Учні розказували про сакральні сторичні події Старого і Нового Завіту. Інші частини Закону Божого – катехізис, вчення про богослужіння тощо були засвоєні також на належному рівні. Діти могли вільно читати старослов'янські тексти. Швидкість читання російських текстів була гіршою. Натомість вірші та байки також декламувалися на високому рівні. Елементарний граматичний розбір учні робили правильно. Вони усвідомлювали значення таких понять, як речення, підмет, присудок, здатні були відмінювати слова, знали частини мови. У порівнянні з усними відповідями диктант випускники написали гірше» (ПЕВ, 1894, № 12, с. 428-430).

Після екзамену гостинний господар запропонував усім присутнім на іспиті від очільника чай та смачні наїдки. Школярі отримали від свого дбайливого опікуна ласощі та розкішну вечерю (ПЕВ, 1894, № 12, с. 431).

Подібна практика візитів керівництва єпархії до церковно-приходських шкіл була продовжена й надалі. Зокрема, відвідали два заклади при Козельщинському монастирі, полтавське єпархіальне жіноче училище, жіночу церковно-парафіяльну школу при Миколаївській церкві м. Полтава тощо (ПЕВ, 1894, № 12, с. 431-449).

У 1871, 1874 роках П. Мазанов згадувався серед учителів Полтавського повітового училища (*Список..*, 1871, 1874). Це була школа другої ланки початкової освіти. Такі заклади освіти створювалися на основі статутів Міністерства народної освіти 1804 і 1828 років. Відкривалися училища в повітових та губернських містах для дітей дрібних службовців, міщан, купців, ремісників.

Полтавське повітове училище було відкрите 15 жовтня 1799 р. як трикласне народне. У 1808 році воно було перетворене на повітове. Першим наглядачем закладу був Іван Зозулін. Він обіймав посаду з 29 червня 1808 року, а у 1846 році вийшов у відставку. «Повітове училище складалося із 3-х класів: підготовчого, першого та другого. За кожним класом закріплювався окремий учитель. Увесь персонал складався із наглядача, законовчителя та трьох вчителів. 26 листопада 1877 року заклад перетворено на Полтавське міське училище (трикласне)» (Бучневич, 1902, с. 310-312). Повітове училище утримувалося коштами казни. Заробітну плату вчителі отримували в розмірі від 200 до 250 крб.

У повітовому училищі викладалися такі предмети: Закон Божий (Петро Мазанов), російська мова (Олексій Казначєєв), математика (Карл Кмит-Вакулевич), історія та геометрія (Андрій Угнiveness), малювання, чистописання та креслення (Степан Ісенко), природознавство, латинська та українська мови, технології різних виробництв (солеваріння, цукроваріння, винокуріння тощо). Одним із недоліків освітнього процесу була відсутність методики навчання дисциплін. На уроках використання підручника відбувалося за принципом: «Від цих і до цих пір». Виховний вплив педагогів на учнів був досить незначним. Дисципліна, на жаль, підтримувалася тілесними покараннями.

Після реорганізації училища з повітового в уїздне у 1831 році кількість предметів скоротилася. З навчального плану прибрали фізику, вивчення природи, історії та технології. Вивчення мов стало обов'язковим. «Підготовчий клас тепер був у парафіяльному училищі, а уїзне складалося з 3-х класів. Внаслідок цього кількість учнів зменшилася до 60 осіб. Викладачами призначалися фахівці, які відповідали предметній кваліфікації, із оплатою 300 крб на рік» (Бучневич, 1902, с. 311-312).

У 1874 році священник Петро Мазанов входив до складу ради училища. Іншими членами ради були: Михайло Григор'єв, Діонісій Тірютін, протоєрей Олексій Капустянський, Михайло Чеснок, протоєрей Василь Яцевич (*Список..*, 1874, с. 67).

Після відкриття 19 вересня 1876 року в м. Полтава Олександрівського реального училища П. Мазанов перейшов туди на посаду законовчителя (*Список..*, 1878, с. 416; *Список..*, 1879, с. 434). «Спочатку заклад складався із двох класів, а з 1881 року – із семи. Першим директором реального училища був статський радник Михайло Кизимовський» (Бучневич, 1902, с. 301-302). «Починаючи із 1897 року при училищі діяли недільні та «святкові» курси: креслення, малювання та грамоти для робітників, ремісників і майстрових; арифметики, фізики та хімії, бухгалтерії для представників торгівлі та акцизного відомства» (Бучневич, 1902, с. 302).

У 1906, 1907 та 1911 роках Петро Мазанов викладав Закон Божий у чоловічому училищі 1-го розряду за програмою гімназії Міністерства народної освіти Василя Шевелєва. В. Шевелєв був відставним дійсним статським радником. Із 1877 року викладач природничих наук Петровської Полтавської військової гімназії, а упродовж 1904–1910 років виконував обов'язки директора чоловічого училища 1-го розряду у Полтаві. Василь Олександрович був засновником та вчителем географії цього училища, мав ступінь кандидата природничих наук. Саме він взяв на роботу у свій заклад досвідченого і знаного на той час в м. Полтава викладача Закону Божого Петра Мазанова (*Справочная книжка..*, 1906, с. 57; *Справочная книжка..*, 1907, с. 61; *Памятная книжка..*, 1911, с. 77-78).

Програма навчання у чоловічому училищі 1-го розряду, за нормативами гімназії Міністерства народної освіти Василя Шевелева передбачала підготовчий та 6 основних класів. Вчителем підготовчого класу та за сумісництвом математиком була Варвара Марченко. Вона закінчила вищі педагогічні жіночі курси. Проживала за адресою вул. Монастирська, 22. Серед інших предметів училища згадуються такі: російська мова, історія, латинь, французька та німецька мови, географія, малювання, чистописання, музика. Окрім учительського персоналу, до штату училища входили: наглядачі Лаврентій Бабиринов та Петро Селіхов, бібліотекарка Марія Власенко та лікар Данило Абрамович. У 1911 році училище було закрито (*Памятная книжка..*, 1911, с. 77-78).

9 січня 1879 року за розпорядженням єпархіального керівництва настоятель Преображенського храму м. Полтава Петро Мазанов був призначений законовчителем Полтавського інституту шляхетних дівчат, замінивши на цій посаді протоєрея Антонія Ромашкевича, який викладав Закон Божий в цьому закладі упродовж 1863–1879 років і залишив його за власним бажанням ((ПЕВ, 1879, № 3, с. 52; Мазанов, 1898, с. 258).

Перехід на нове місце роботи для священника був хвилюючим. «Не буду приховувати від Вас моїх емоцій, – звертався у прощальному слові П. Мазанов до прихожан храму. – Я відчуваю сердечну та щиру тривогу. Вісім років пасторського служіння були найкращими у моєму житті. Вони залишили по собі лише втішні спогади. Я ніколи не забуду Вашої загальної любові, довіри та відданості» (ПЕВ, 1879, № 7, с. 334).

Ймовірніше за все, протоєрей Петро був законовчителем Полтавського інституту шляхетних дівчат до 1889 року (*Список..*, 1880-1889). У наступних роках (1890–1893 та 1896–1901) він згадується у Адресних-календарях та Довідкових книжках Полтавської губернії лише як настоятель Єлизаветинської домової церкви при інституті з оплатою праці 500 крб. Проте більш точною датою завершення служби у цьому храмі є 20 вересня 1900 року. Саме тоді, за розпорядженням єпархіального керівництва, священник Покровської церкви м. Кобеляки Олександр Черняшевський був направлений до Єлизаветинської церкви Полтавського інституту шляхетних дівчат. О. Черняшевського призначили на посаду законовчителя замість протоєрея П. Мазанова, який був звільнений за власним бажанням (ПЕВ, 1900, № 30, с. 768).

Варто зазначити, що інститут шляхетних дівчат було відкрито 12 грудня 1818 року за ініціативою княгині Варвари Репніної (Мазанов, 1898, с. 3). У закладі навчалися дівчата дворянського походження, духовенства та купецтва віком від 6 до 18 років переважно з Полтавської, Київської та Чернігівської губерній (Мазанов, 1898, с. 56). До 1827 року інститут утримувався на кошти дворян, надалі за рахунок казни. Плата за навчання складала 150–400 крб. на рік.

Завдячуючи фундаментальній праці П. Мазанова про історію розвитку Полтавського інституту шляхетних дівчат, ми наразі маємо можливість проаналізувати особливості освітнього процесу у цьому закладі. «Повний курс навчання станом на 7 лютого 1828 р. року тривав 6 років, половинний – 3. У зв'язку з юним віком та недостатньою підготовкою вступників адміністрація закладу вирішила утворити додатково підготовчий VII клас. Так, у 1860 році з двох паралельних відділень нижчого класу було утворено VII та VI класи. Збільшення тривалості навчання вимагало змін і у навчальних планах. Зокрема, у 1864 році до освітнього процесу було додано години цілого ряду дисциплін: Закон Божий (з 12 до 14 год.), французької мови (з 23 до 24 год.), німецької мови (з 20 до 22 год.), географії (з 11 до 14 год.), природознавства (з 12 до 15 год.) тощо (Мазанов, 1898, с. 100).

У 1864 році було доповнено зміст навчальних дисциплін. Так, у VII класі при вивченні Закону Божого додані роз'яснення до молитви «Отче наш» та низки загальноновживаних молитов, Символу Віри та до 10 заповідей. У VI класі – найважливіші події з історії Старого і, переважно, Нового Завіту; у V – історія Старозавітної церкви; у IV – Євангельська історія за текстом Євангелія (акцент робився на історичну складову та пояснення притч); у III – дві перші частини катехізису, читання та пояснення Святого Письма; у II – вчення про обов'язки християнина, пояснення богослужінь (особливо найважливіших молитов і церковних післяспівів), читання та пояснення Святого Письма. Для I-го класу до Закону Божого додано огляд найголовніших подій історії церкви, читання та пояснення Святого Письма (Мазанов, 1898, с. 96-98).

Протоєрей Петро розглядав підручники як свідчення позитивних зрушень у розвитку навчальної справи. Саме тому він регулярно оновлював зміст дисциплін та посібників. Так, після 1874 року до свого видання «Посібник до розумної та свідомої молитви» він додав пояснення до молитви Господньої, Символу віри та десяти заповідей Синайського законодавства, викладу дванадесятих свят та постів. В освітньому процесі при вивченні Катехізису П. Мазанов використовував «Посібник до вивчення православної християнської віри» власного авторства. Ці праці використовувалися в освітньому процесі інституту шляхетних дівчат у 1898–1899 навчальному році (Мазанов, 1898, с. 135-137).

Для роз'яснення важких для розуміння молитов та заповідей священник Петро перекладав церковнослов'янські слова та вирази. В книжковому магазині Бойно-Родзевича у Полтаві та на квартирі протоєрея таку брошуру продавали по 20 коп. Там же реалізовувалися й інші праці П. Мазанова: «Керівництво з вивчення православної християнської віри» (60 коп., з пересилкою 80 коп.), «Опис історичної Спаської церкви в місті Полтава» (15 коп.) та «Опис чудотворної Горбанівської ікони» (15 коп.) (ПЕВ, 1881, № 12, с. 818).

На думку П. Мазанова, вивчення Закону Божого в Полтавському інституті шляхетних дівчат мало дві мети. Перша – ознайомлення вихованок із догматичною та історичною складовою релігії, а друга, найважливіша, – розвиток їхніх морально-релігійних почуттів. Засобом досягнення першої мети, на переконання протоєрея, було вивчення старозавітної та новозавітної історії, катехізису, обрядів богослужіння та історії церкви (Мазанов, 1898, с. 111). Для якісного вивчення Закону Божого П. Мазанов пропонував розподілити матеріал за класами в невеликому обсязі, у відповідності до розумового та морального розвитку учениць.

Реалізувати друге завдання (розвиток морально-релігійних почуттів) за рахунок самих лише уроків було неможливо. Для цього, на думку священника, потрібен особистісний вплив на моральну природу дітей. Проста бесіда або навіть одне тепле слово законовчителя могли іноді зробити більше, ніж найретельніше богословське пояснення того чи того факту історії чи догматики (Мазанов, 1898, с. 112). Для максимальної успішності таких бесід Навчальний комітет закладу в обов'язковому порядку запровадив читання та пояснення Євангелія у трьох старших класах.

З метою морально-релігійного виховання дівчат інституту П. Мазанов намагався публікувати свої повчання напередодні та наприкінці навчального року. «Дорогі дівчата! – звертався законовчитель до випускниць закладу, – тут Ви проводили своє дитинство та юність..., і якщо іноді з'являлися хмарки незначних прикростей, то вони зі швидкістю вітру відлітали... Тепер настав інший час для вас. Це пора самостійного життя, а воно дуже різноманітне. Хтось із Вас стане на стежку щастя, задоволення, багатства, ласки і любові оточуючих чи суспільного визнання. Це привабливий шлях, але й небезпечний. Може так трапитися, що матеріальні інтереси візьмуть гору над духовними, небесними..., тоді у Вас розвинеться егоїстичне, гордовите, байдуже ставлення до інших... Забудуться рідні, друзі, товариші та подруги дитинства...» (ПЕВ, 1886, № 12, с. 490-495). Священник радив у такому випадку не бути самовпевненими і у всьому покладатися на Бога та молитися. У складних життєвих ситуаціях П. Мазанов рекомендував уникати людей, які намагаються «викрасти» найдорожчий і нічим не замінний скарб душі – віру. «Озбройтеся проти брехні людської світлом Євангельської істини! Тоді ця темрява розсіється, як розсіюється туман при появі сонця» (ПЕВ, 1885, № 12, с. 622-623).

10 жовтня 1868 року в Полтаві було відкрито жіноче єпархіальне училище. У ньому переважно навчалися доньки православного духовенства на безоплатній основі. У 1877 році при училищі було утворено жіночу недільну школу. Під керівництвом викладача педагогіки там навчалися вихованки VI класу. Через десять років її реорганізували у початкову зразкову церковно-парафіяльну школу (Бучневич, 1902, с. 317-318).

Освітньо-виховний та господарський контроль за діяльністю жіночого єпархіального училища здійснювала спеціальна Рада. До 1882 року вона складалася із начальниці, інспектора класів і двох членів від духовенства, які обиралися на трирічний термін. Упродовж 1868–1884 років першою очільницею училища була Софія Гуляєва. Вона була дочкою вченого-богослова Івана Скворцова, кафедрального протоєрея Києво-Софійського собору, професора Київської духовної академії та університету Святого Володимира, вдовою колишнього професора Київської духовної академії Михайла Гуляєва. 5 березня 1885 року цю посаду обійняла старша вихователька цього училища, дочка колезького асесора Варвара Андрієвська. Вона отримала освіту в приватному пансіоні (склала іспити у Харківському університеті на звання домашньої вчительки). Інспектором класів і настоятелем училищного храму від початку утворення закладу був кандидат Київської духовної академії, протоєрей Олексій Капустянський (ПЕВ, 1889, № 20, с. 690-693).

Члени цієї Ради від духовенства неодноразово змінювалися упродовж першого десятиліття існування закладу. У 1878 році на четвертому єпархіальному з'їзді було затверджено такі кандидатури: викладач місцевої духовної семінарії, протоєрей Федір Лебединський та законовчитель полтавського інституту шляхетних дівчат протоєрей Петро Мазанов. Ф. Лебединський був головою Ради, а отець Петро її другим членом. П. Мазанов продовжував свою службу в училищі до 1881 року (ПЕВ, 1889, № 20, с. 690-693). У 1884 році його знову обрали членом Ради жіночого єпархіального училища (ПЕВ, 1884, № 15-16, с. 363).

Як почесного гостя, Петра Івановича запросили на святкування п'ятдесятиріччя пастирської та освітньо-виховної служби інспектора закладу, протоєрея Олексія Капустянського до Полтавського єпархіального жіночого училища. «Від Інституту шляхетних дівчат до теплих привітань особисто доєднався законовчитель о. Петро...» (ПЕВ, 1898, № 5, с. 210). На що «...маститий батько ювіляр, спокійно і радісно, слухаючи викладені привітання зі звичайною привітністю та скромністю, дякував усім» (ПЕВ, 1898, № 5, с. 211).

За період із 15 серпня 1899 – і до 1902 року протоєрей Петро Мазанов виконував обов'язки члена Ради училища на безоплатній основі (ПЕВ, 1899, № 22, с. 614; ПЕВ, 1901, № 17, с. 428, 430; ПЕВ, 1903, № 26; *Адрес-календарь...*, 1901; *Адрес-календарь...*, 1902). 25 вересня 1902 року преосвященний Іларіон видав розпорядження № 4902 духовній консисторії про призначення П. Мазанова головою Ради закладу з окладом 420 крб на рік (ПЕВ, 1902, № 31, с. 878; ПЕВ, 1907, № 10, с. 202). На цій посаді він і перебував до 29 жовтня 1904 року, коли звільнився за власним бажанням. Замість нього обрали і затвердили законовчителя чоловічої гімназії протоєрея Миколу Копу-Овдієнка (ПЕВ, 1906, № 11, с. 139).

Працюючи головою Ради училища, П.Мазанов був уповноваженим від закладу для вирішення багаторічних спорів щодо земельної ділянки (ПЕВ, 1905, № 27, с. 1022). Цей наділ, що був раніше закріплений за Полтавською духовною семінарією, мав повернутися місту (відповідно до постанови XIV з'їзду духовенства Полтавської єпархії 6 червня 1906 року). Ділянка землі мала бути обмінною на іншу, для розширення садиби єпархіального жіночого училища. Правління Полтавської духовної семінарії вимагало від влади міста компенсацію за наділ у розмірі 38000 крб.. Проте, маючи документи, де випадково чи навмисно дарувальником не було вписано функціональне призначення території, цю претензію не задовольнили. Натомість, на підставі розпорядження преосвященного Іларіона, після указу Священного Синоду, семінарія була зобов'язана здійснити негайний акт відчуження місту раніше подарованої землі, але водночас із закріпленням іншої ділянки за Радою Полтавського єпархіального жіночого училища (ПЕВ, 1906, № 22, с. 458-462).

П.Мазанов, як член Ради училища, був задіяний у найбільш значних подіях у житті Полтавського жіночого єпархіального училища. Так, 21 листопада та 6 грудня 1900 року в закладі святкувалося храмове свято. На нього були запрошені почесні гості. Серед них єпископ Іларіон, ректор Полтавської духовної семінарії Іван Пичета, архімандрит Полтавського Архієрейського дому Феодосій, протоеєрей Петро Мазанов та інспектор класів училища законовчитель о. Олексій Капустянський. На урочистій літургії були присутні також викладачі закладу, представники місцевої семінарії, чоловічого духовного училища, колишні випускниці та благодійники. Після богослужіння преосвящений Іларіон благословив спільну святкову трапезу (ПЕВ, 1900, № 36, с. 2338-2339).

6-го грудня 1900 року, після святкового церковного служіння, було організовано музично-вокальний вечір для вихованок училища. П.Мазанов безпосередньо брав у ньому участь разом із іншими представниками училища та їхніми сім'ями. Серед запрошених на вечір були близькі родичі дівчат, керівництво училища та представники міського духовенства тощо. «Вихованки співали хором, сольо, грали на фортепіано та фісгармонії, виконували обрані п'єси разом зі своїми братами. Взагалі, вечір спричинив для вихованок велике задоволення, урізноманітнивши їхнє монотонне шкільне життя» (ПЕВ, 1900, № 36, с. 2340).

П.Мазанов був автором багатьох раціональних і корисних пропозицій, які жваво обговорювалися в училищі. Відомий випадок, коли у 1906 році виникла дискусійна ситуація щодо однієї з них. З метою вшанування пам'яті найбільш видатних осіб в історії закладу П.Мазанов ще у 1904 році запропонував написати портрет першої очільниці училища – Софії Іванівни Гуляєвої. Цю ідею, після бурхливого обговорення, підтримали всі. Справа полягала в тому, що іще у 1903 році випускниці училища написали два портрети: С.Гуляєвої та її наступниці В.Андріївської (ПЕВ, 1907, № 4, с. 192). Ці зображення розмістили в рекреаційній залі, на другому поверсі закладу. 12 листопада 1906 року одна з випускниць училища (Марія Фесенко) була на ранковій службі в церкві закладу. Після завершення служби вона стала переглядати портрети видатних осіб, пов'язаних з історією жіночого єпархіального училища, які розміщувалися в актовій залі. Випускниця була прикро подивована тим, що не побачила там зображень С.Гуляєвої та В.Андріївської. «Даремно я шукала портрет дорогої та щиро коханої, не лише мною, а й усіма її вихованками, начальниці Софії Іванівни Гуляєвої. Думаю, не одна мати справжніх вихованок з великою гіркотою виходила з актового залу, не побачивши дорогої для себе особи. Софія Іванівна була не лише начальницею. Вона була справжньою матір'ю в церкві, в класі, на прогулянці, вдома чи в лікарні. Ніхто з нас не бачив її роздратованою. Вона була спокійно велична, своїми достоїнствами сприяла формуванню любові до праці, світла та добра. Її погляди на життя – це любов до всього справедливого і доброго, огида до всього ненормального та брудного...» (ПЕВ, 1906, № 34-35, с. 1449-1450). На думку М.Фесенко, відсутність великого портрета очільниці В.Андріївської «також негативно впливає на виховання учениць закладу». Вона була настільки стривожена відсутністю портретів очільниць закладу в актовій залі, що опублікувала статтю у «Полтавських єпархіальних відомостях», де гостро розкритикувала і описала недоліки діяльності училища.

У відповідь на публікацію діюча очільниця Катерина Ніцкевич зауважила, що для розміщення портретів у актовій залі необхідний дозвіл Священного Синоду, а «повідомлення пані М.Фесенко, названі нею враженнями, які хоч і спираються на показання оточуючих, мають багато неточностей та перебільшень» (ПЕВ, 1907, № 4, с. 189-192). Як бачимо, первинна ідея П.Мазанова була досить глибокою і прогресивною, з урахуванням часової перспективи і запитів віруючих.

Починаючи із 1885 року при Святому Синоді діяла училищна Рада – центральний орган церковно-шкільної адміністрації. До її складу входили: голова, 9 постійних членів, спостерігач церковних шкіл та її помічники. Голова обирався Синодом із числа присутніх архієреїв. Крім постійних членів, до складу училищної Ради могли також включатися і почесні. На місцях утворювалися єпархіальні училищні Ради з повітовими відділеннями.

Нижчими за ранжиром були єпархіальні училищні ради, створені роком раніше. Так, урочисте відкриття єпархіальної училищної ради в м.Полтава відбулося 4 листопада 1884 року в приміщенні консисторії. До її складу увійшли: голова, ректор Полтавської духовної семінарії, протоеєрей Михайло Гаврилков; кафедральний протоеєрей Даниїл Бутівський; протоеєрей Сава Гаврилков; священники: Петро

Мазанов, Дмитро Щедродаров, Григорій Лісовський, Іван Бельговський; директор народних училищ та викладач Полтавської духовної семінарії Григорій Істомін (ПЕВ, 1884, № 22, с. 1032-1034). На засідання Ради запрошувалися і члени Ради Братства імені Святого Макарія.

Відсутність чіткої регламентації в організаційній діяльності єпархіальних училищних рад зумовлювала певні труднощі. Насамперед, це проявлялося у відсутності певних термінів засідань Рад, які, зазвичай, скликалися «у міру накопичення справ». Так, «на засіданні 12 червня 1886 року було заслухано 17 пунктів порядку денного. Серед них: указів Священного Синоду – 2, рапортів – 3, резолюцій – 1, відношень – 8, адресних подяк – 1, прохань – 2. В одному з відношень благочинного наглядача, протоєрея Афанасія Чернишевського за № 143 вказано, що школа в селищі Твердохліби могла б бути більш упорядкованою, якби батьки учнів справно видавали вчителю та псаломщику обіцяні за навчання дітей кошти. Далі наглядач вказав на додаткове джерело утримання закладу. Це так звані, «побічні прибутки церкви», які надходили від добровільних пожертвувань парафіян на користь церкви за хоругви та хрест при похованнях, хресних ходах, пожертвувань хустками, полотнами на похоронах, килимків та вінків під час шлюбу. Після накопичення ці речі оцінювалися третіми особами та продавалися. Виручені гроші обліковувалися у прибутковій книзі під рубрикою: «випадкові церковні доходи». Таких надходжень, на думку А. Чернишевського, у Преображенській церкві с. Твердохліби достатньо: в 1882 році. – 184 крб. 28 коп.; у 1883 – 130 крб. 63 коп.; у 1884 – 165 крб. 25 коп. і в 1885 році. – 189 крб. 78 коп.. Благочинний висловив сподівання, що якщо до цих грошей додати ті, які виручені від продажу сіна на цвинтарі, то половину цього прибутку можна щорічно надавати на утримання церковно-приходської школи» (ПЕВ, 1886, № 15-16, с. 553-565). У вересні 1886 року на черговому засіданні єпархіальної училищної ради за участі П. Мазанова було розглянуто 43 питання (ПЕВ, 1886, № 23, с. 943-950).

Станом на 1889 рік склад єпархіальної училищної ради залишався незмінним (ПЕВ, 1890, № 3, с. 68). Через кілька років відбулися деякі кадрові ротації. Зокрема, «починаючи з 2-го червня 1891 року виконувачем обов'язків голови був благочинний священик Дмитро Щедродаров (через хворобу М. Гаврилкова). До складу ради входили: директор народних училищ Микола Прелін, протоієрей Петро Мазанов, священник Дмитро Щедродаров, протоієрей Григорій Лісовський, викладачі Іван Волков та Володимир Щеглов, священники Лев Кирилів та Іоанн Бельговський, діловод священник Микола Стефанович» (ПЕВ, 1891, № 3, с. 101).

Сфера діяльності єпархіальних училищних рад, відповідно до «Положення про управління школами церковно-парафіяльними та грамоти» від 1896 року, була окреслена досить широко. Зокрема, училищна Рада піклувалася про благоустрій діючих шкіл та відкриття нових.

Так, наприкінці 1902 – початку 1903 року училищна Рада Полтавської єпархії прийняла рішення про будівництво нової триповерхової будівлі для Олександро-Миколаївської церковно-вчительської школи на полі Полтавської битви. Освячення території та фундаменту приміщення було урочистим. 29 квітня 1903 року єпископ Іларіон, у співслужінні з головою єпархіальної училищної Ради протоєреєм І. Пичетою, кафедральним протоєреєм Ф. Лазурським, головою Ради єпархіального жіночого училища, протоєреєм П. Мазановим, освятив місце. На урочистостях були також присутні представники будівельного комітету, парафій, учні, робітники та сторонні особи (ПЕВ, 1903, № 16, с. 732-747).

Завершальний період життя П. Мазанова (1900–1911 рр.), попри вихід на пенсію та суттєве зменшення активної церковно-адміністративної участі, характеризувався його активною залученістю до освітньо-релігійної сфери через благодійницьку та культурно-просвітницьку діяльність. Невисокий розмір його пенсійного забезпечення (18 крб. на місяць) свідчив про скромне матеріальне становище священика (ПЕВ, 1903, № 32, с. 804; ПЕВ, 1904, № 31, с. 692; ПЕВ, 1905, № 28, с. 672; ПЕВ, 1908, № 4, с. 108; ПЕВ, 1908, № 19, с. 355; ПЕВ, 1909, № 35, с. 931; ПЕВ, 1910, № 30, с. 1960; ПЕВ, 1912, № 20-21, с. 1283).

Попри значний внесок протоєрея Петра Мазанова у розвиток церковно-історичної думки, духовно-освітньої публіцистики (численні публікації на сторінках єпархіальної періодики, написання історичних досліджень, статей і низки авторських некрологів), його постать, на жаль, не знайшла належного пошанування після смерті (ПЕВ, 1911, № 19, с. 1350). Відсутність некрологу або навіть короткого спогаду про його роль, вклад у розвиток Полтавської єпархії в офіційних відомостях (раніше П. Мазанов був активним і постійним дописувачем) була показовим проявом суспільного ігнорування. Це було ігнорування «обивательське», примітивне, збудоване на невігластві. Від нього постраждало досить багато діячів, інтелектуальний внесок яких був величезний, але суспільний загал сприймав їх виключно через призму адміністративного впливу. Коли особа виходила за рамки такого впливу, за межі актуального ідеологічного порядку денного, вона ставала нецікавою для більшості. Більшість сприймала інтелектуальний і культурно-просвітницький доробок таких осіб як належне, часто забуваючи про його творців.

Висновки. Таким чином, адміністративна, освітня і педагогічна діяльність протоєрея Петра Мазанова займає чільне місце у розбудові системи духовної та загальної освіти Полтавської єпархії в другій половині XIX – на початку XX століття. Вона характеризувалася поєднанням інституційного менеджменту, педагогічної ініціативи та методологічного пошуку. Упродовж кількох десятиліть його служіння ми бачимо системну роботу у напрямку функціонування і розвитку провідних освітніх інституцій

Полтавської губернії, активну діяльність у сфері теоретичного осмислення змісту релігійної освіти, у контексті духовно-морального виховання молоді.

Як член правління Полтавського духовного училища, а згодом і його голова, П. Мазанов виявив себе передовсім як ефективний освітній менеджер. Його ініціативи щодо спорудження нового приміщення училища, модернізації матеріально-технічної бази та покращення умов для навчання й виховання учнів свідчили про глибоке розуміння потреб освітнього процесу та його інституційного забезпечення.

Діяльність протоєрея супроводжувалася регулярними клопотаннями перед єпархіальним керівництвом, щодо питань фінансування освітніх закладів, забезпечення учительських ставок, організації харчування та проживання тощо.

Педагогічна практика Петра Мазанова була нерозривно пов'язана з його служінням як законовчителя у низці провідних на той час закладів освіти Полтави. Його викладацькі методи ґрунтувалися на інтеграції богословського змісту із морально-етичними настановами, які були зорієнтовані на формування у вихованців системи цінностей, що відповідали християнській традиції. Задля цього він розробив низку навчально-методичних посібників. Зокрема, слід виділити його «Керівництво до вивчення Православної Християнської Віри» та «Посібник до розумної та свідомої молитви». Його праці були схвалені рецензіями офіційних церковних інституцій, широко застосовувалися в освітній практиці інших єпархій.

Особливе значення мала діяльність протоєрея у складі Єпархіальної училищної ради. П. Мазанов активно долучався до управління церковно-парафіальною освітою, впровадження нових форм організації навчання та вирішення земельних і фінансових питань закладу.

Незважаючи на те, що освітня та педагогічна діяльність П. Мазанова проходила у часи панування ідеологічної політики Російської імперії, він прагнув дотримуватися і реалізовувати більш гнучку освітню модель, яка була орієнтована на особистісний розвиток учня, морально-етичне осмислення віровчення. Ця модель була характерна для парадигми саме українського православ'я, що знаходилося під імперським релігійним гнітом. Розроблені П. Мазановим посібники та методичні рекомендації показували його намагання подолати домінуючий формалізм імперської освітньої системи та створити умови для гармонійного поєднання богословських знань і християнського способу життя. Його підхід був спрямований на інтеграцію релігійної освіти із морально-етичним розвитком особистості, що далеко виходило за межі офіційно санкційованих освітніх рамок російського православ'я.

Таким чином, діяльність П. Мазанова у складних суспільно-політичних умовах пореформеної імперії стала прикладом ефективного поєднання пастирського служіння і педагогічної ініціативності, що значно вплинуло на розвиток духовної освіти в Полтавській єпархії.

Перспективи подальших досліджень. На наш погляд, подальші наукові розвідки цієї теми можуть зосереджуватися на всебічному аналізі повчань, виголошених із нагоди важливих історичних дат та подій, надгробних проповідей і некрологів авторства протоєрея Петра Мазанова. Перспективним є також дослідження адміністративних функцій і зобов'язань П. Мазанова перед Полтавською духовною консисторією. Це дозволить визначити його роль у церковно-організаційному житті єпархії. Розкриваючи діяльність П. Мазанова, можна виділяти також дуже багато церковних і духовних конструктів, що залишилися від первинного українського православ'я, яке було суттєво трансформоване наприкінці XVII–XVIII століття (після 1686 року) московським імперським впливом.

Список використаних джерел

- 16-е Октября 1877 года в Полтавской Духовной Иепархии. (1877). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 23, 1017-1023.
- 21 ноября и 6 декабря в Полтавском епархиальном женском училище. (1900). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 36, 2338-2339.
- Адрес-календарь и Справочная книжка Полтавской губернии на 1901 год.* (1901). Полтава: Паровая типография Д. Н. Подземского, 1901. Взято с <https://surli.cc/itdpdg>
- Адрес-календарь и Справочная книжка Полтавской губернии на 1902 год.* (1902). Полтава: Паровая типография Д. Н. Подземского.
- Архиерейские служения. (1902). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 31, 878.
- Бодянский, В. П. (1865). *Памятная книжка Полтавской губернии на 1865 год.* Полтава: Изд. Полт. Губ. Стат. Ком.
- Бучневич, В. Е. (1902). *Записки о Полтаве и ее памятниках.* 2-е изд. испр. и доп. Полтава.
- Ведомость о деньгах, поступивших в 1-е полугодие 1884 г. от о.о. благотворительных на содержание Полтавского духовного училища. (1884). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 14, 340.
- Второе десятилетие Полтавского женского епархиального училища. (1889). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 20, 690-693.
- Епархиальные известия. (1901). *Киевские епархиальные ведомости*, 22, 525.

- Журнал № 5 вечернего заседания 8-го июня 1906 г. (1906). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 22, 458-462.
- Журнал бывшего в Октябре сего года съезда духовенства, Полтавского училищного округа. (1877). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 22, 657-659.
- Журнал епархиального съезда духовенства Полтавской епархии VI очередного созыва. *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 15/16, 363.
- Журнал Полтавского Епархиального училищного Совета. (1886). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 15/16, 553-565.
- Журнал Съезда духовенства Полтавского училищного округа. (1874). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 19, 495-497.
- Журнал Съезда Духовенства Полтавского Училищного Округа. (1879). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 4, 63.
- Журнал Съезда уполномоченных от духовенства Полтавского Училищного Округа, Сентября 3-го дня. (1873). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 22, 738-744.
- Журнал съездов духовенства Полтавского училищного округа. (1876). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 20, 386; 621; 627; 770.
- Журнал съездов уполномоченных от духовенства Полтавского и Переяславского училищных округов. (1870). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 24, 833-836.
- Журнал XI очередного съезда духовенства Полтавской епархии. (1899). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 22, 614.
- Журнал Съезда духовенства Полтавского училищного округа, Декабря 19 дня. (1874). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 3, 83-86.
- Журналы съезда духовенства Полтавского Училищного округа (1884). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 7, 135-142.
- Журналы Шестого очередного собрания Съезда Духовенства Полтавского Училищного Округа, бывшего в Мае 1873 года. (1873). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 13, 316.
- Записка, читанная на торжественном освящении домово́й церкви в новом здании Полтавского духовного училища. (1876). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 22, 842-847.
- Из жизни церковно-приходских школ. (1894). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 12, 428-430.
- Известия и объявления. От правления Полтавского духовного училища. (1880). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 15, 323.
- Извлечение из журнала Полтавского Епархиального училищного Совета, от 31 октября 1886 года. (1886). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 23, 943-950
- Историческая записка о полтавском духовном училище за последнее двадцатипятилетие его существования (1876-1901 гг.). Устройство больницы. (1902). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 13, 610-612.
- Историческая записка о полтавском духовном училище за последнее двадцатипятилетие его существования. (1876–1901 гг.). (1902). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 9, 422-426.
- Личный состав Полтавского Епархиального Училищного Совета. (1890). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 3, 68.
- Мазанов, П. (1872). Слово к воспитанницам Полтавской Маринской Женской Гимназии, пред началом учения. *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 18, 664.
- Мазанов, П. (1873). Речь к воспитанницам Полтавской Мариинской женской гимназии, при выпуске их из заведения. *Полтавские епархиальные ведомости*, 12, 318-323.
- Мазанов, П. (1877). Речь к воспитанницам Полтавской Мариинской женской гимназии по окончании 1876/7-го учебного года. *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 11, 432-436.
- Мазанов, П. (1879). Речь прощальная с прихожанами Полтавской Преображенской церкви, 14 Января 1879 г. *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 7, 334.
- Мазанов, П. (1885). Поучение в день выпуска воспитанниц Полтавского Института благородных девиц 22 мая 1885 года. *Полтавские епархиальные ведомости*, 12, 622-623.
- Мазанов, П. (1886). Поучение в день выпуска воспитанниц Полтавского института благородных девиц, 8 июня 1886 года. *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 12, 490-495.
- Мазанов, П. И. (1898). *Полтавский институт благородных девиц, 1818–1898*. Полтава. Взято с <http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=4967>
- Мои впечатления при посещении Епархиального Женского Духовного Училища. (1906). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 34/35, 1449-1450.

- Молитвы, символ веры, заповеди. (1881). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 12, 818.
- Ницкевич, Е. (1907). Заметка по поводу статьи П. Е. Ведомостей № 34/35 1906 года. *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 4, 192.
- Об открытии церковно-приходской школы. (1882). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 24, 535.
- Объявления. (1887). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 12, 468
- Открытие епархиального училищного Совета. (1884). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 22, 1032-1034.
- Отчет о состоянии Полтавского Епархиального женского училища в учебно-воспитательном отношении за 1905 учебный год. (1907). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 10, 202.
- Отчет о состоянии Полтавского епархиального женского училища за 1904/5 учебный год. (1906). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 11, 139.
- Отчет о состоянии Полтавского епархиального женского училища по учебной и нравственно-воспитательной части за 1899-1900 учебный год. (1901). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 17, 428-430.
- Отчет о состоянии Полтавского епархиального женского училища по учебной и нравственно-воспитательной части за 1901-1902. (1903). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 26.
- Отчет о состоянии церковно-приходских школ и школ грамоты Полтавской епархии за 1 учебный год. (1891). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 3, 101.
- Отчет о состоянии эмеритальной кассы духовенства Полтавской епархии за 1902 год. (1903). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 32, 804.
- Отчет о состоянии эмеритальной кассы духовенства Полтавской епархии за 1903 год. (1904). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 31, 692.
- Отчет о состоянии Эмеритальной Кассы духовенства Полтавской епархии за 1904 год. (1905). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 28, 672.
- Отчет о состоянии эмеритальной кассы духовенства Полтавской епархии за 1907 год. (1908). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 19, 355.
- Отчет о состоянии Эмеритальной Кассы Духовенства Полтавской епархии за 1906 год. (1908). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 4, 108.
- Отчет о состоянии эмеритальной кассы духовенства Полтавской епархии за 1908 год. (1909). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 35, 931.
- Отчет о состоянии Эмеритальной Кассы духовенства Полтавской епархии за 1909 год. (1910). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 30, 1960.
- Отчет о состоянии Эмеритальной Кассы духовенства Полтавской епархии за 1911 год. (1912). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 20/21, 1283.
- Павловский, И. Ф. (1914). *Полтавцы: Иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители*. Полтава.
- Павловский, И. Ф. (1916). *К истории Полтавской епархии: Исторические и бытовые очерки, заметки и переписка. По архивным данным*. Издание Полтавской Ученой Архивной Комиссии. Полтава: Т-во Печатного Дела (тип. бывш. Дохмана).
- Памятная книжка Полтавской губернии на 1911 год. (1911). Издание Полтавского губернского статистического комитета. Полтава: Типо-литография Полтавского губернского правления. Взято с http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12581
- Переход училища из Монастыря в город и внешняя обстановка жизни в общежитии училища. (1902). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 5, 234-235.
- Петренко, І. М. (2008). *Церковнопарафіальні школи Лівобережної України в системі освітньої політики уряду Російської імперії (1884 – 1917 рр.)*. Полтава.
- По поводу журналов XIII епархиального съезда духовенства. (1905). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 27, 1022.
- Празднование в Полтавском епархиальном женском училище пятидесятилетия пастырской и учебно-воспитательной службы о. Инспектора училища, Протоиерея Алексия Ивановича Капустянского. (1898). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 5, 210.
- Распоряжения Епархиального Начальства. (1900). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 30, 768.
- Распоряжения епархиального начальства. (1879). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 3, 52.
- Распоряжения Епархиального Начальства. (1911). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 19, 1350.
- Распоряжения по епархиальному ведомству. (1867). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 23, 839.
- Распоряжения по епархиальному ведомству. (1867). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 21, 781.
- Список должностных лиц Полтавской губернии на 1864 год. (1864). Санкт-Петербург.

- Список должностных лиц Полтавской губернии на 1871 год. (1871). Санкт-Петербург.
- Список должностных лиц Полтавской губернии на 1876 год. (1876). Санкт-Петербург. Взято с http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12563
- Список должностных лиц Полтавской губернии на 1877 год. (1877). Санкт-Петербург. Взято с http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12564
- Список должностных лиц Полтавской губернии на 1878 год. (1878). Санкт-Петербург. Взято с http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12565
- Список должностных лиц Полтавской губернии на 1879 год. (1879). Санкт-Петербург. Взято с http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12566
- Список должностных лиц Полтавской губернии на 1880 год. Санкт-Петербург. Взято с http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12568
- Список должностных лиц Полтавской губернии на 1881 год. (1881). Санкт-Петербург. Взято с http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12569
- Список должностных лиц Полтавской губернии на 1882 год. (1882). Санкт-Петербург. Взято с http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12570
- Список должностных лиц Полтавской губернии на 1883 год. (1883). Санкт-Петербург. Взято с http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12571
- Список должностных лиц Полтавской губернии на 1884 год. (1884). Санкт-Петербург.
- Список должностных лиц Полтавской губернии на 1885 год. (1885). Санкт-Петербург. Взято с http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12572
- Список должностных лиц Полтавской губернии на 1886 год. (1886). Санкт-Петербург. Взято с http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12573
- Список должностных лиц Полтавской губернии на 1887 год. (1887). Санкт-Петербург.
- Список должностных лиц Полтавской губернии на 1888 год. (1888). Санкт-Петербург.
- Список должностных лиц Полтавской губернии на 1889 год. (1889). Санкт-Петербург. Взято с http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12574
- Справочная книжка по Полтавской губернии на 1906 год. (1906). Полтава: Типо-литография Губернского Правления. Взято с http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12457
- Справочная книжка Полтавской губернии на 1907 год. (1907). Полтава: Типо-литография Губернского Правления. Взято с http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=11722
- Степаненко, Г. В. (2002). *Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.* (Автореф. дис. канд. іст. наук). Київ.
- Тринадцатая годовщина Полтавского Епархиального Братства во имя святого преподобномученика Макария. (1903). *Полтавские епархиальные ведомости (ПЕВ)*, 16, 732-747.
- Фазан, Т. П. (2020). *Підготовка жіноцтва у православних монастирях України до духовно-морального виховання дітей (XIX – перша чверть XX століття)*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Полтава.
- Федоренко, С. А. (2008). *Освітня діяльність духовенства Полтавської єпархії (XIX – початок XX ст.)*. (Автореф. дис. канд. іст. наук). Черкаси.
- Чуприна, К. С. *Громадсько-просвітницька та благодійна діяльність випускниць Маріїнської жіночої гімназії Полтавської губернії (XIX – початку XX ст.)*. Взято з <https://tinyurl.com/59d7vznz>

References

- 16-е Октябрия 1877 года в Полтавской Духовной Епархии [October 16, 1877 in the Poltava Spiritual Diocese]. (1877). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 23, 1017-1023 [in Russian].
- 21 nojabrja i 6 dekabrja v Poltavskom eparhial'nom zhenskome uchilishhe [November 21 and December 6 at the Poltava Diocesan Women's School]. (1900). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 36, 2338-2339 [in Russian].
- Adres-kalendar' i Spravochnaja knizhka Poltavskoj gubernii na 1901 god [Address-calendar and reference book of Poltava province for 1901]*. (1901). Poltava: Parovaja tipografija D. N. Podzemskogo, 1901. Retrieved from <https://surli.cc/itdpg> [in Russian].
- Adres-kalendar' i Spravochnaja knizhka Poltavskoj gubernii na 1902 god [Address-calendar and reference book of Poltava province for 1902]*. (1902). Poltava: Parovaja tipografija D. N. Podzemskogo [in Russian].
- Arhierejskie sluzhenija [Bishop's services]. (1902). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 31, 878 [in Russian].

- Bodjanskij, V. P. (1865). *Pamjatnaja knizhka Poltavskoj gubernii na 1865 god [Commemorative book of Poltava province for 1865]*. Poltava: Izd. Polt. Gub. Stat. Kom. [in Russian].
- Buchnevich, V. E. (1902). *Zapiski o Poltave i ee pamjatnikah [Notes on Poltava and its monuments]*. Poltava [in Russian].
- Chupryna, K. C. *Hromadsko-prosvitnytska ta blahodiina diialnist vypusknyts Mariinskoj zhinochoj himnazii Poltavskoi hubernii (XIX – pochatku XX st.) [Public, educational and charitable activities of graduates of the Mariinsky Women's Gymnasium of the Poltava Province (19th - early 20th centuries)]*. Retrieved from <https://tinyurl.com/59d7vznz> [in Ukrainian].
- Eparhial'nye izvestija [Diocesan News]. (1901). *Kievskie eparhial'nye vedomosti [Kyiv Diocesan Gazette]*, 22, 525 [in Russian].
- Fazan, T. P. (2020). *Pidhotovka zhinotstva u pravoslavnykh monastyriakh ukrainy do dukhovno-moralnoho vykhovannia ditei (XIX – persha chvert XX stolittia) [Preparation of women in Orthodox monasteries of Ukraine for the spiritual and moral upbringing of children (19th - first quarter of the 20th century)]*. (Extended abstract of PhD diss.). Poltava [in Ukrainian].
- Fedorenko, S. A. (2008). *Osvitnia diialnist dukhovenstva Poltavskoi yeparkhii (XIX – pochatok XX st.) [Educational activities of the clergy of the Poltava Diocese (19th – early 20th centuries)]*. (Extended abstract of PhD diss.). Cherkasy [in Ukrainian].
- Istoricheskaja zapiska o poltavskom duhovnom uchilishhe za poslednee dvadcatipjatiletie ego sushhestvovaniya (1876-1901 gg.). *Ustrojstvo bol'nicy [Historical note about the Poltava theological school for the last twenty-five years of its existence (1876-1901). Organization of the hospital]*. (1902). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 13, 610-612 [in Russian].
- Istoricheskaja zapiska o poltavskom duhovnom uchilishhe za poslednee dvadcatipjatiletie ego sushhestvovaniya. (1876-1901 gg.) [Historical note on the Poltava Theological School during the last twenty-five years of its existence. (1876-1901)]. (1902). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 9, 422-426 [in Russian].
- Iz zhizni cerkovno-prihodskih shkol [From the life of parochial schools]. (1894). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 12, 428-430 [in Russian].
- Izvestija i objavljenja. Ot pravlenija Poltavskogo duhovnogo uchilishha [News and announcements. From the board of the Poltava Theological School]. (1880). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 15, 323 [in Russian].
- Iz vlechenie iz zhurnala Poltavskogo Eparhial'nogo uchilishhnogo Soveta, ot 31 oktjabrja 1886 goda [Extract from the journal of the Poltava Diocesan School Council, dated October 31, 1886]. (1886). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 23, 943-950 [in Russian].
- Lichnyj sostav Poltavskogo Eparhial'nogo Uchilishhnogo Soveta [Personnel of the Poltava Diocesan School Council]. (1890). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 3, 68 [in Russian].
- Mazanov, P. (1872). Slovo k vospitannicam Poltavskoj Mariinskoj Zhenskoj Gimnazii, pred nachalom uchenija [A speech to the students of the Poltava Mariinsky Women's Gymnasium before the start of the training]. *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 18, 664 [in Russian].
- Mazanov, P. (1873). Rech' k vospitannicam Poltavskoj Mariinskoj zhenskoj gimnazii, pri vypuske ih iz zavedeniya [Speech to the pupils of the Poltava Mariinsky Women's Gymnasium, upon their graduation from the institution]. *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 12, 318-323 [in Russian].
- Mazanov, P. (1877). Rech' k vospitannicam Poltavskoj Mariinskoj zhenskoj gimnazii po okonchanii 1876/7-go uchebnogo goda [Speech to the pupils of the Poltava Mariinsky Girls' Gymnasium at the end of the 1876/7 academic year]. *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 11, 432-436 [in Russian].
- Mazanov, P. (1879). Rech' proshhal'naja s prihozhnami Poltavskoj Preobrazhenskoj cerkvi, 14 Janvarja 1879 g. [Farewell speech to the parishioners of the Poltava Transfiguration Church, January 14, 1879]. *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 7, 334 [in Russian].
- Mazanov, P. (1885). Pouchenie v den' vypuska vospitannic Poltavskogo Instituta blagorodnyh devic 22 maja 1885 goda [Sermon on the day of graduation of the pupils of the Poltava Institute for Noble Maidens, May 22, 1885]. *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 12, 622-623 [in Russian].

- Mazanov, P. (1886). Pouchenie v den' vypuska vospitannic Poltavskogo instituta blagorodnyh devic, 8 ijunja 1886 goda [Sermon on the day of graduation of the pupils of the Poltava Institute for Noble Maidens, June 8, 1886]. *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 12, 490-495 [in Russian].
- Mazanov, P. I. (1898). *Poltavskij institut blagorodnyh devic, 1818–1898 [Poltava Institute for Noble Maidens, 1818–1898]*. Poltava. Retrieved from <http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=4967> [in Russian].
- Moi vpechatlenija pri poseshhenii Eparhial'nogo Zhenskogo Duhovnogo Uchilishha [My impressions of visiting the Diocesan Women's Theological School]. (1906). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 34/35, 1449-1450 [in Russian].
- Molity, simvol very, zapovedi [Prayers, Creed, Commandments]. (1881). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 12, 818 [in Russian].
- Nickevich, E. (1907). Zametka po povodu stat'i P. E. Vedomostej № 34/35 1906 goda [Note on the article by P.E. Vedomosti No. 34/35, 1906]. *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 4, 192 [in Russian].
- Ob otkrytii cerkovno-prihodskoj shkoly [On the opening of a parish school]. (1882). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 24, 535 [in Russian].
- Ob"javlenija [Announcements]. (1887). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 12, 468. [in Russian]
- Otchet o sostojanii cerkovno-prihodskih shkol i shkol gramoty Poltavskoj eparhii za 1 uchebnyj god [Report on the state of parochial schools and literacy schools of the Poltava diocese for the first academic year]. (1891). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 3, 101 [in Russian].
- Otchet o sostojanii jemerital'noj kassy duhovenstva Poltavskoj eparhii za 1902 god [Report on the state of the emeritus fund of the clergy of the Poltava diocese for 1902]. (1903). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 32, 804 [in Russian].
- Otchet o sostojanii jemerital'noj kassy duhovenstva Poltavskoj eparhii za 1903 god [Report on the state of the emeritus fund of the clergy of the Poltava diocese for 1903]. (1904). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 31, 692 [in Russian].
- Otchet o sostojanii Jemerital'noj Kassy duhovenstva Poltavskoj eparhii za 1904 god [Report on the state of the Emeritus Fund of the clergy of the Poltava diocese for 1904]. (1905). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 28, 672 [in Russian].
- Otchet o sostojanii jemerital'noj kassy duhovenstva Poltavskoj eparhii za 1907 god [Report on the state of the emeritus fund of the clergy of the Poltava diocese for 1907]. (1908). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 19, 355 [in Russian].
- Otchet o sostojanii Jemerital'noj Kassy Duhovenstva Poltavskoj eparhii za 1906 god [Report on the state of the Emeritus Fund of the Clergy of the Poltava Diocese for 1906]. (1907). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 4, 108 [in Russian].
- Otchet o sostojanii jemerital'noj kassy duhovenstva Poltavskoj eparhii za 1908 god [Report on the state of the emeritus fund of the clergy of the Poltava diocese for 1908]. (1909). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 35, 931 [in Russian].
- Otchet o sostojanii Jemerital'noj Kassy duhovenstva Poltavskoj eparhii za 1909 god [Report on the state of the Emeritus Fund of the clergy of the Poltava diocese for 1909]. (1910). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 30, 1960 [in Russian].
- Otchet o sostojanii Jemerital'noj Kassy duhovenstva Poltavskoj eparhii za' 1911 god [Report on the state of the Emeritus Fund of the clergy of the Poltava diocese for 1911]. (1912). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 20/21, 1283 [in Russian].
- Otchet o sostojanii Poltavskogo Eparhial'nago zhenskogo uchilishha v uchebno-vospitatel'nom otnoshenii za 1905 uchebnyj god [Report on the state of the Poltava Diocesan Women's School in terms of education and training for the 1905 academic year]. (1907). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 10, 202 [in Russian].
- Otchet o sostojanii Poltavskogo eparhial'nogo zhenskogo uchilishha za 1904/5 uchebnyj god [Report on the state of the Poltava diocesan girls' school for the 1904/5 academic year]. (1906). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 11, 139 [in Russian].

- Otchet o sostojanii Poltavskogo eparhial'nogo zhenskogo uchilishha po uchebnoj i npravstvenno-vospitatel'noj chasti za 1899-1900 uchebnyj god [Report on the state of the Poltava Diocesan Women's School in terms of academic and moral education for the 1899-1900 academic year]. (1901). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV)* [Poltava Diocesan News (PEV)], 17, 428-430 [in Russian].
- Otchet o sostojanii Poltavskogo eparhial'nogo zhenskogo uchilishha po uchebnoj i npravstvenno-vospitatel'noj chasti za 1901-1902 [Report on the state of the Poltava Diocesan Women's School in terms of educational and moral-educational aspects for 1901-1902]. (1903). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV)* [Poltava Diocesan News (PEV)], 26 [in Russian].
- Otkrytie eparhial'nogo uchilishhnogo Soveta [Opening of the Diocesan School Council]. (1884). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV)* [Poltava Diocesan News (PEV)], 22, 1032-1034 [in Russian].
- Pamjatnaja knizhka Poltavskoj gubernii na 1911 god* [Commemorative book of Poltava province for 1911]. (1911). Izdanie Poltavskogo gubernskogo statisticheskogo komiteta. Poltava: Tipo-litografija Poltavskogo gubernskogo pravlenija. Retrieved from http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12581 [in Russian].
- Pavlovskij, I. F. (1914). *Poltavcy: Ierarhi, gosudarstvennye i obshhestvennye dejateli i blagotvoriteli* [Poltava residents: Hierarchs, state and public figures and philanthropists]. Poltava.
- Pavlovskij, I. F. (1916). *K istorii Poltavskoj eparhii: Istoricheskie i bytovyje ocherki, zametki i perepiska. Po arhivnym dannjam. Izdanie Poltavskoj Uchenoj Arhivnoj Komissii* [On the history of the Poltava diocese: Historical and everyday essays, notes and correspondence. Based on archival data]. Poltava: T-vo Pechatnogo Dela (tip. byvsh. Dohmana) [in Russian].
- Perehod uchilishha iz Monastyrja v gorod i vneshnjaja obstanovka zhizni v obshhezhitii uchilishha [The transition of the school from the Monastery to the city and the external environment of life in the school dormitory]. (1902). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV)* [Poltava Diocesan News (PEV)], 5, 234-235 [in Russian].
- Petrenko, I. M. (2008). *Cerkovnoparafijal'ni shkoli Livoberezhnoj Ukraïni v sistemi osvity oï politiki urjadu Rosijs'koï imperii (1884 – 1917 rr.)* [Church-parish schools of Left-Bank Ukraine in the educational policy system of the government of the Russian Empire (1884 – 1917)]. Poltava [in Russian].
- Po povodu zhurnalov XIII eparhial'nogo sezda duhovenstva [Regarding the journals of the XIII diocesan congress of clergy]. (1905). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV)* [Poltava Diocesan News (PEV)], 27, 1022 [in Russian].
- Prazdnovanie v Poltavskom eparhial'nom zhenskom uchilishhe pjatidesjatiletija pastyrskoj i uchebno-vospitatel'noj sluzhby o. Inspektora uchilishha, Protoiereja Aleksija Ivanovicha Kapustjanskogo [Celebration at the Poltava Diocesan Women's School of the fiftieth anniversary of the pastoral and educational service of the Inspector of the School, Archpriest Alexei Ivanovich Kapustjansky]. (1898). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV)* [Poltava Diocesan News (PEV)], 5, 210 [in Russian].
- Rasporjazhenija Eparhial'nogo Nachal'stva [Orders of the Diocesan Authority]. (1900). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV)* [Poltava Diocesan News (PEV)], 30, 768 [in Russian].
- Rasporjazhenija eparhial'nogo nachal'stva [Orders of the Diocesan Authority]. (1879). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV)* [Poltava Diocesan News (PEV)], 3, 52 [in Russian].
- Rasporjazhenija Eparhial'nogo Nachal'stva [Orders of the Diocesan Authority]. (1911). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV)* [Poltava Diocesan News (PEV)], 19, 1350 [in Russian].
- Rasporjazhenija po eparhial'nomu vedomstvu [Orders of the Diocesan Authority]. (1867). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV)* [Poltava Diocesan News (PEV)], 23, 839 [in Russian].
- Rasporjazhenija po eparhial'nomu vedomstvu [Orders of the Diocesan Authority]. (1867). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV)* [Poltava Diocesan News (PEV)], 21, 781 [in Russian].
- Spisok dolzhnostnyh lic Poltavskoj gubernii na 1864 god* [List of officials of Poltava province in 1864]. (1864). Sankt-Peterburg [in Russian].
- Spisok dolzhnostnyh lic Poltavskoj gubernii na 1871 god* [List of officials of Poltava province in 1871]. (1871). Sankt-Peterburg [in Russian].
- Spisok dolzhnostnyh lic Poltavskoj gubernii na 1876 god* [List of officials of Poltava province in 1876]. (1876). Sankt-Peterburg. Retrieved from http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12563 [in Russian].

- Spisok dolzhnostnyh lic Poltavskoj gubernii na 1877 god [List of officials of Poltava province in 1877].* (1877). Sankt-Peterburg. Retrieved from http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12564 [in Russian].
- Spisok dolzhnostnyh lic Poltavskoj gubernii na 1878 god [List of officials of Poltava province in 1878].* (1878). Sankt-Peterburg. Retrieved from http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12565 [in Russian].
- Spisok dolzhnostnyh lic Poltavskoj gubernii na 1879 god [List of officials of Poltava province in 1879].* (1879). Sankt-Peterburg. Retrieved from http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12566 [in Russian].
- Spisok dolzhnostnyh lic Poltavskoj gubernii na 1880 god [List of officials of Poltava province in 1880].* Sankt-Peterburg. Retrieved from http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12568 [in Russian].
- Spisok dolzhnostnyh lic Poltavskoj gubernii na 1881 god [List of officials of Poltava province in 1881].* (1881). Sankt-Peterburg. Retrieved from http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12569 [in Russian].
- Spisok dolzhnostnyh lic Poltavskoj gubernii na 1882 god [List of officials of Poltava province in 1882].* (1882). Sankt-Peterburg. Retrieved from http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12570 [in Russian].
- Spisok dolzhnostnyh lic Poltavskoj gubernii na 1883 god [List of officials of Poltava province in 1883].* (1883). Sankt-Peterburg. Retrieved from http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12571 [in Russian].
- Spisok dolzhnostnyh lic Poltavskoj gubernii na 1884 god [List of officials of Poltava province in 1884].* (1884). Sankt-Peterburg [in Russian].
- Spisok dolzhnostnyh lic Poltavskoj gubernii na 1885 god [List of officials of Poltava province in 1885].* (1885). Sankt-Peterburg. Retrieved from http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12572 [in Russian].
- Spisok dolzhnostnyh lic Poltavskoj gubernii na 1886 god [List of officials of Poltava province in 1886].* (1886). Sankt-Peterburg. Retrieved from http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12573 [in Russian].
- Spisok dolzhnostnyh lic Poltavskoj gubernii na 1887 god [List of officials of Poltava province in 1887].* (1887). Sankt-Peterburg [in Russian].
- Spisok dolzhnostnyh lic Poltavskoj gubernii na 1888 god [List of officials of Poltava province in 1888].* (1888). Sankt-Peterburg [in Russian].
- Spisok dolzhnostnyh lic Poltavskoj gubernii na 1889 god [List of officials of Poltava province in 1889].* (1889). Sankt-Peterburg. Retrieved from http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12574 [in Russian].
- Spravochnaja knizhka po Poltavskoj gubernii na 1906 god [Directory of Poltava province for 1906].* (1906). Poltava: Tipo-litografija Gubernskogo Pravlenija. Retrieved from http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=12457 [in Russian].
- Spravochnaja knizhka Poltavskoj gubernii na 1907 god [Directory of Poltava province for 1907].* (1907). Poltava: Tipo-litografija Gubernskogo Pravlenija. Retrieved from http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=11722 [in Russian].
- Stepanenko, H. V. (2002). *Osvitnia diialnist pravoslavnoho dukhovenstva v Ukraini (XIX – pochatok XX st. [Educational activities of the Orthodox clergy in Ukraine (19th – early 20th centuries)]*. (Extended abstract of PhD diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Trinadcataja godovshhina Poltavskogo Eparhial'nogo Bratstva vo imja svjatogo prepodobnomuchenika Makarija [The thirteenth anniversary of the Poltava Diocesan Brotherhood in the name of the holy martyr Macarius]. (1903). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 16, 732-747 [in Russian].
- Vedomost' o den'gah, postupivshih v 1-e polugodie 1884 g. ot o.o. blagochinnyh na sodержanie Poltavskogo duhovnogo uchilishha [Statement of funds received in the first half of 1884 from the deanery for the maintenance of the Poltava Theological School]. (1884). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 14, 340 [in Russian].

- Vtoroe desjatiletie Poltavskogo zhenskogo eparhial'nogo uchilishha [The second decade of the Poltava Women's Diocesan School]. (1889). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 20, 690-693 [in Russian].
- Zapiska, chitannaja na torzhestvennom osvjaschenii domovoj cerkvi v novom zdanii Poltavskogo duhovnogo uchilishha [A note read at the ceremonial consecration of the house church in the new building of the Poltava Theological School]. (1876). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 22, 842-847 [in Russian].
- Zhurnal byvshego v Oktjabre sego goda sezda duhovenstva, Poltavskogo uchilishhnogo okruga [Journal of the congress of the clergy of the Poltava school district that took place in October of this year]. (1877). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 22, 657-659 [in Russian].
- Zhurnal eparhial'nago sezda duhovenstva Poltavskoj eparhii VI ocherednogo sozyva [Journal of the Diocesan Congress of the Clergy of the Poltava Diocese of the VI Regular Convocation]. *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 15/16, 363 [in Russian].
- Zhurnal № 5 vechernego zasedanija 8-go ijunja 1906 g. [Journal No. 5 of the evening meeting of June 8, 1906]. (1906). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 22, 458-462 [in Russian].
- Zhurnal Poltavskogo Eparhial'nago uchilishhnogo Soveta [Journal of the Poltava Diocesan School Council]. (1886). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 15/16, 553-565 [in Russian].
- Zhurnal Sezda duhovenstva Poltavskogo uchilishhnogo okruga [Journal of the Congress of the Clergy of the Poltava School District]. (1874). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 19, 495-497 [in Russian].
- Zhurnal Sezda Duhovenstva Poltavskogo Uchilishhnogo Okruga [Journal of the Congress of the Clergy of the Poltava School District]. (1879). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 4, 63 [in Russian].
- Zhurnal Sezda duhovenstva Poltavskogo uchilishhnogo okruga, Dekabrja 19 dnja [Journal of the Congress of the Clergy of the Poltava School District, December 19]. (1874). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 3, 83-86 [in Russian].
- Zhurnal Sezda upolnomochennyh ot duhovenstva Poltavskogo Uchilishhnogo Okruga, Sentjabrja 3-go dnja [Journal of the Congress of Representatives from the Clergy of the Poltava School District, September 3rd]. (1873). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 22, 738-744 [in Russian].
- Zhurnal sezдов duhovenstva Poltavskogo uchilishhnogo okruga [Journal of the congresses of the clergy of the Poltava school district]. (1876). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 20, 386; 621; 627; 770 [in Russian].
- Zhurnal sezдов upolnomochennyh ot duhovenstva Poltavskogo i Perejaslavskogo uchilishhnyh okrugov [Journal of the congresses of representatives of the clergy of the Poltava and Perejaslav school districts]. (1870). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 24, 833-836 [in Russian].
- Zhurnal XI ocherednogo sezda duhovenstva Poltavskoj eparhii [Journal of the XI regular congress of the clergy of the Poltava diocese]. (1899). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 22, 614 [in Russian].
- Zhurnaly sezda duhovenstva Poltavskogo uchilishhnogo okruga [Journals of the Congress of the Clergy of Poltava VI]. (1884). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 7, 135-142 [in Russian].
- Zhurnaly Shestogo ocherednogo sobranija Sezda Duhovenstva Poltavskogo Uchilishhnogo Okruga, byvshego v Mae 1873 goda [Journals of the Sixth Regular Meeting of the Congress of the Clergy of the Poltava School District, held in May 1873]. (1873). *Poltavskie eparhial'nye vedomosti (PEV) [Poltava Diocesan News (PEV)]*, 13, 316 [in Russian].

HURA O., VILKHOVYI Y., SITARCHUK R.

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

THE EDUCATIONAL AND PEDAGOGICAL ACTIVITIES OF ARCHPRIEST PETRO MAZANOV IN THE SECOND HALF OF THE 19TH – AT THE BEGINNING FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

This article explores the educational and pedagogical activities of Archpriest Petro Ivanovych Mazanov during the second half of the 19th – the early 20th century. For the first time, his involvement in the organisation and administration of religious and secular education in the Poltava Governorate is considered comprehensively, including his roles as a member of the administration of the Poltava Theological School, a religion teacher in a number of educational institutions (Poltava Institute for Noble Maidens, district, real and municipal schools, Mariinsky Girls'

Gymnasium), a member of the Council of the Women's Diocesan School, and an active participant in diocesan congresses.

The article reveals Mazanov's influence on the moral and religious upbringing of pupils, his initiatives aimed at improving the educational process, enhancing the material resources of institutions, introducing new subjects (such as singing, drawing, and drafting), and his concern for discipline and living conditions. Special attention is given to his role as the author of textbooks on the Law of God, which were included in the curricula of both religious and secular institutions. The pedagogical principles of the priest are traced, particularly through his addresses to students and the publication of edifying writings. The article also highlights ideas of the archpriest on the importance of education for the spiritual development of the individual and the preservation of traditional Christian values.

Keywords: *Mazanov, archpriest, priest, education, institute, gymnasium, seminary, school, council, board, governance, teaching, upbringing*

Стаття надійшла до редакції 03.03.2025 р.

УДК 796:61:37.013.78

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2025.35.331015](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2025.35.331015)

ТАМАРА ДЕНИСОВЕЦЬ

ORCID: 0000-0002-4927-6783

ПАВЛО ХОМЕНКО

ORCID: 0000-0003-3065-9095

ДМИТРО ОЛЕФІР

ORCID: 0000-0002-1781-6466

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

СИНЕРГІЯ МЕДИКО-БІОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН І АТЛЕТИЗМУ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

У статті здійснено ґрунтовний аналіз синергійної взаємодії медико-біологічних дисциплін і теорії та методики викладання атлетизму як фундаментального підґрунтя професійної підготовки майбутніх фахівців фізичної культури та спорту. Обґрунтовано актуальність міждисциплінарного підходу в освітньому процесі, що передбачає інтеграцію знань із фізіології рухової активності, біомеханіки, спортивної нутриціології, біохімії спорту, спортивної медицини та реабілітаційних технологій для підвищення ефективності навчально-тренувального процесу та професійної діяльності майбутніх спеціалістів.

Розкрито механізми адаптації організму до фізичних навантажень, що відбуваються в кардіореспіраторній, нейроендокринній та опорно-руховій системах у відповідь на дозоване тренувальне навантаження. Визначено біомеханічні детермінанти оптимізації рухових патернів, кінематичних та динамічних характеристик м'язово-скелетної діяльності, що сприяють зменшенню ризику травматизації, підвищенню енергетичної ефективності й удосконаленню техніко-тактичної підготовки спортсменів. Розглянуто сучасні методологічні парадигми викладання атлетизму, зокрема застосування системного, функціонального, адаптивного, інноваційного та компетентнісного підходів до професійної підготовки студентів. Обґрунтовано перспективні напрями вдосконалення навчальних програм із урахуванням міждисциплінарного підходу та сучасних тенденцій спортивної науки, зокрема використання технологій штучного інтелекту для аналізу фізіологічних параметрів, віртуальних симуляцій для біомеханічного моделювання технічної підготовки, застосування молекулярно-генетичних методів для прогнозування спортивного потенціалу, а також упровадження інтегрованих навчальних курсів із акцентом на взаємодію спортивної науки, медицини та реабілітації.

Ключові слова: *атлетизм, професійна підготовка, фізична культура, спортивна наука, медико-біологічні дисципліни, вікова фізіологія, біомеханіка, спортивна фізіологія, біохімія, нутриціологія, методика викладання, індивідуалізація тренувального процесу, профілактика травматизму*

Постановка проблеми; її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю інтеграції медико-біологічних знань у систему професійної підготовки фахівців фізичної культури та спорту, що обумовлено сучасними вимогами до оптимізації тренувального процесу, профілактики травматизму та підвищення ефективності адаптаційних